

ГЕОГРАФСКОТО ПОЛОЖЕНИЕ И НАЦИОНАЛНАТА СИГУРНОСТ НА БЪЛГАРИЯ

Марин Русев

Географското положение изразява отношенията между геопространствата в локален, регионален и глобален мащаб. То има пряко отношение към социално-икономическото и културно-политическото развитие на България и е главен геополитически фактор, предопределящ конкретната историческа и пространствена съдба на българската нация.

СЪЩНОСТ И ОСОБЕНОСТИ НА КАТЕГОРИЯТА ГЕОГРАФСКО ПОЛОЖЕНИЕ

Изясняването същността на географското положение (ГП) е един от фундаменталните въпроси в географията. По отношение на определението за ГП в научната литература не съществуват принципи различия между отделните автори. Повечето от тях го дефинират като отношение на даден географски обект или геопространство спрямо други геопространства. Според L a g k i n и P e t e r s (1983) в абсолютен смисъл географското положение (location) е място (position) върху градусната система. В относителен смисъл те формулират ГП като място, определено по отношение на други места. Б а р а н с к и й (1960) формулира икономическото ГП като положение на един или друг обект в системата на конкретната териториална организация на обществото. Според С а у ш к и н (1973) анализът на икономическото ГП означава разглеждането на пространствените отношения на изследваните икономгеографски обекти в съпоставка с всички останали. Той доразвива идеята на Барански, като изказва съмнение относно достатъчността на икономгеографския акцент при анализа на ГП и препоръчва съобразяване с исторически изменящите се отношения на политическата карта. В подобно критично направление е насочен трудът на М и н ц и П р е о б р а ж е н с к и й (1970), които изискват многомерна, а не елементарна двумерна оценка на „функциите на мястото“. Пръв опит у нас за формулирането на ГП като системна категория прави Д а к о в (1985). Изследването му обаче е непълно и е силно повлияно от съветската географска школа с главен акцент върху икономическото ГП.

Най-общо ГП може да се дефинира като основна системна категория в географията, която изразява отношенията между геопространствата в локален, регионален и глобален мащаб. Оценката на ГП има пряко отношение към социално-икономическото, културно-историческото и административно-политическото развитие на отделни териториални единици. ГП е главен геополитически фактор, предопределящ конкретната историческа и пространствената съдба на народите и териториите, които те населяват в рамките на дадени административно-политически или държавни граници.

В географската литература преобладава мнението, че ГП е системна категория и се състои от взаимно свързани и взаимно зависими подкатегории. Дискусионни обаче остават въпросите за структурата на ГП, съподчинеността и дефинирането на взаимните зависимости между отделните подкатегории на ГП (К а р а с т о я н о в, 1993,1997; Р у с е в, 1996а,1998;). Очевидно е, че по-детайлното изясняване на този проблем трябва да бъде предмет на отделно по-задълбочено теоретично научно изследване.

ПРИРОДНОГЕОГРАФСКО ПОЛОЖЕНИЕ НА БЪЛГАРИЯ

Природното ГП е конкретна характеристика на природните компоненти в определена териториална единица на фона на заобикалящото я геопространство. То предопределя спецификата на природно-ресурсния потенциал и е решаващо условие за общественоекономическото развитие на страните. В основата му лежи *математическото (астрономическото) ГП*, тъй като предопределя неговите главни параметри. България е разположена в Северното полукълбо, на изток от Гринуичкия меридиан. Нейната най-северна точка е устието на река Тимок ($44^{\circ} 13'$ с. ш.), най-южната е връх Вейката в Родопите ($41^{\circ} 14'$ с. ш.), а най-западната и най-източната са разположени съответно в Осоговска планина — връх Китка ($22^{\circ} 22'$ и. д.) и нос Шабла ($28^{\circ} 37'$ и. д.). Според П о п о в (1989) центърът на територията на България се намира почти на главното старопланинско било, западно от Химитлийския проход.

Територията на България е разположена на границата между умерения и субтропичния пояс, което оказва влияние върху природногеографската характеристика на страната. Освен астрономическото ГП от голямо значение за природната специфика в страната е разположението ѝ спрямо основните морфоструктури. България има изгодно *вододелно ГП* — почти всички реки у нас водят началото си от нейната територия. Изключение в това отношение правят реките Тимок, Ерма, Драговищица, Лебница, Струмешница, Луда река, Велека, Резовска и др.

На сравнително неголямо разстояние от р. Дунав до южната ни граница се наблюдава многократна промяна на морфографските, климатичните, хидроложките, почвените и биогеографските условия, което създава благоприятно разнообразие в българската природа и улеснява стопанското ѝ усвояване.

ИКОНОМГЕОГРАФСКО ПОЛОЖЕНИЕ НА БЪЛГАРИЯ

Икономическото ГП отразява отношението на дадено геопространство към икономическия потенциал на съседните страни или регионалните и световните производствени центрове и пазари, както и към транспортната инфраструктура, осигуряваща достъп до тях. Главен акцент при определянето на икономическото ГП се поставя върху *транспортното, търговското и туристическото ГП*, които обаче до голяма степен зависят от природното и политическото ГП.

Оценката на икономическото ГП се изменя динамично. България е разположена в югоизточната част на Европа. Това е най-слабо развитата в икономическо отношение част на континента. Важно следствие от тази особеност е фактът, че страната ни граничи с икономически средно развити държави, което се отразява неблагоприятно върху нейното стопанство. Потенциалът на

транспортно-търговското и туристическото ГП обаче разкрива значителни предпоставки за социално-икономическото развитие на страната.

Широкият излаз към Черно море играе важна роля за осъществяване на търговски връзки с повечето страни по света, но затвореният характер на този басейн предизвиква някои неудобства. Те са свързани с все по-твърдия контрол върху корабоплаването през Босфора и Дарданелите от страна на Турция. В този смисъл перспективни са възможностите на България за използване на гръцките пристанища в Егейско (Бяло) море. Не по-малко значение има и дунавският воден път, чрез който България се свързва с редица страни от Европа. Неговият търговски потенциал нараства значително след изграждането на канала Рейн—Майн—Дунав.

България е разположена в зоната на контакта между Европа, Азия и Африка. Всичко това ѝ предоставя възможност да играе ролята на своеобразен мост между държави с различна степен на развитие и благоприятства връзките със страните от трите континента. Изключително изгодно е транзитното сухопътно ГП между Западна Европа и Близкия изток и от Централна и Северна Европа за Средиземноморието. През територията на България минават 5 от 10-те главни международни пътища на Балканите. За тяхното пълно изграждане и модернизация обаче са необходими около 5 млрд. долара.

През въздушното пространство на България се пресичат важни авиотрасета в Югоизточна и Източна Европа, Източното Средиземноморие и Близкия изток.

Търговското ГП е функция на природното и транспортното, но силно зависи от икономическата мощ на страната и нейните съседи, както и от конюнктурно променящата се политическа ситуация в региона. В таблица 1 във възходяща градация са представени всички по-значими показатели за производството и експорта на стоки, имащи по-висок относителен дял от дела на България спрямо световния БВП (0,051 %), земната суша (0,074 %) и световното население (0,149 %). Относително добра индикация за икономическо ГП на страната в световен мащаб дава извеждането на своеобразен геоекономически коефициент, отразяващ превишението на отделните показатели, спрямо дела БВП ($C=V_i:V_j$). Мястото на България в световната икономика се определя от нейния земеделски и тежкопромишлен потенциал, като сред промишлените производства изпъкват тези, които са свързани с висока енерго-, ресурсо- и екологоемкост.

През последните години при оценката на националните богатства и степента на развитие на отделните страни все по-често се използват нови критерии, като инвестиции в човешките ресурси, грижи за природата, гъвкавост на социалната политика и редица други, които са значими за дългосрочното развитие. В потвърждение на социално-икономическото изоставане на страната в световен мащаб е и ежегодно публикуваният от ООН *индекс на човешко развитие*. Той интегрира данни за: 1) средната продължителност на живота; 2) дял на грамотното население и 3) БВП на човек от населението. През 1992 г. по този показател България е на 48-о място сред 174 изследвани страни, а през 1996 г. — едва на 68-о (I m a g e s..., 1995; H u m a n ..., 1997).

Икономическият и търговският потенциал на съседните страни на България от първи ранг (Македония, СР Югославия, Румъния, Турция и Гърция) е съответно 1,1 % и 1,3 % от световния БВП (за България тези показатели са съответно 0,051 % и 0,110 %). В тези страни живеят 1,9 % от населението на планетата. Ако включим и дела на съседите от втори ранг (Албания, Босна и Херцеговина, Хърватска, Унгария, Украйна, Молдова, Грузия, Армения,

Т а б л и ц а 1
Относителен дял на България по някои географски показатели
спрямо световния БВП (1995 г.)

Показател (А)	Дял от света — % (В)	Геоикономически коэффициент (С=В:В ₁)
Брутен вътрешен продукт*	0,051	1,00
Брой на отглежданите говеда	0,058	1,14
Територия*	0,074	1,45
Производство на енергия	0,093	1,82
Водни ресурси	0,094	1,84
Производство на памучни прежди	0,102	2,00
Дърводобив	0,106	2,08
Общ външнотърговски оборот	0,110	2,16
Население*	0,149	2,92
Производство на цимент	0,158	3,10
Производство на химически торове	0,192	3,76
Производство на чугун	0,213	4,18
Консумация на енергия	0,219	4,29
Производство на царевица	0,224	4,39
Брой на отглежданите свине	0,237	4,65
Производство на месо	0,260	5,10
Производство на стомана	0,272	5,33
Площ на обработваемите земи	0,280	5,49
Брой на отглежданите овце	0,346	6,78
Производство на сярна киселина	0,369	7,24
Производство на електроенергия	0,393	7,71
Капацитет на нефт. рафинерии	0,415	8,14
Индустриални емисии на CO ₂	0,489	9,59
Производство на мед-метал	0,512	10,04
Производство на ечемик	0,574	11,25
Производство на вълнени прежди	0,576	11,29
Производство на пшеница	0,612	12,00
Производство на вино	0,696	13,65
Въгледобив	0,710	13,92
Производство на цинк	0,751	14,73
Производство на олово	1,073	21,04
Производство на цигари	1,380	27,06

* Маркираните показатели трябва да се разглеждат като основни, чрез които може да се съди както за производствената специализация, така и за икономическата, екологичната и социалната ефективност на националното стопанство.

Съставена по:

International Yearbook of Industrial Statistics 1995, Vienna, 1995.

Images économiques du monde 1995-96, 40e Année, Paris V^e, 1995.

Statistical Yearbook. Forty-first issue, New York, 1996.

Иран, Ирак, Сирия), то относителният им дял нараства съответно на 2,6 %, 3,4 % и 5,1 %. Споменатите страни участват традиционно с около едва 20—25 % от експорта и 10—15 % от импорта на страната. Ако към групата на държавите от обкръжаващото България икономическо пространство добавим територията на Южна Русия, дунавските и източносредиземноморските държави, чиято географска достъпност е приблизително равна или по-добра по транспортно-търговски характеристики, то потенциалът на изгодното за външни социално-икономически контакти геопространство нараства съответно на около 12 %, 17 % и 9 %. За разлика от съседите от първи и втори ранг последната група страни и икономически територии участва с около 30—35 % от външнотърговския оборот на страната.

Туристическото ГП е пряко следствие от природното и икономическото ГП. Нашата страна е разположена в привлекателен туристически район, богат на природни и културно-исторически забележителности. От съществено значение са организационните и финансовите възможности на държавата, както и натрупаният опит на фирмите, занимаващи се с туристически бизнес. Като цяло туристическото ГП на България е благоприятно и създава обективни предпоставки за излизането на страната от кризата.

ПОЛИТИКОГЕОГРАФСКО ПОЛОЖЕНИЕ НА БЪЛГАРИЯ

Политикогеографското положение (ПГП) е конкретна оценка на политическото обкръжение на дадено геопространство. Необходимо е проследяване на историческото формиране на територията и етно-религиозния състав на населението, военното равновесие в района, ефективността във външната политика на страната и пр. Изключително ценен исторически репер са качествените характеристики на ПГП и границите на българската държава и нация през първата половина на XX век в изследванията на И ш и р к о в (1907), Д р о н ч и л о в (1925), Б а т а к л и е в (1937, 1940, 1941), Я р а н о в (1938). Сред авторите, характеризиращи политикогеографското и геополитическото положение на България в съвременния свят, се отличават Х р и с т о в и Д и м о в (1991) и К а р а с т о я н о в (1997).

Историко-географски особености при формирането на държавната територия на България. Териториалният обхват на всяка държава е променлив във времето и пространството. От голямо значение за характеристиката на ПГП на България е историческият поглед върху пространствената проекция на българската държава през вековете. Отправен момент в това отношение е Възраждането, когато кръстопътното положение на българските земи се съчетава с етнически, културни, религиозни и икономически процеси, имащи важно значение за формирането на българската националност. От съществено значение е признаването на Българската екзархия през 1870 г. и последвалите исторически събития, довели до откъсването на изконни български земи — Освобождението, Съединението, Балканската и Първата световна война.

Цариградската конференция и Санстефанският мирен договор гарантират на България 160 хил. km² територия. Северна Добруджа обаче е предадена на Румъния. Последвалият Берлински конгрес взема унижителни за българския народ решения, водещи до разпокъсване на териториалното му единство. Откъснати са Македония и по-голямата част от Тракия. Княжество България заема едва 63 хил. km². Изкуствено създадената Източна Румелия остава васална на Турция. След Съединението през 1885 г. и кратката война, предизвикана от Сърбия, България получава международно признание с площ от 98 хил. km². Независимото от 1908 г. Царство България излиза от Балканската, Междусъюзническата и Първата световна война с една-единствена териториална придобивка — Пиринска Македония, но губи Южна Добруджа, достъпа до Бяло море, Западните покрайнини. През 1919 г. в пределите на страната са включени 103 хил. km² площ.

Между двете световни войни България е изолирана политически и икономически от своите съседи. Независимо от това българският народ постига значителни успехи в икономическата и културната област. Външнополитическата изолация принуждава управляващия елит отново да търси гарант за решаването на Българския национален въпрос в лицето на Германия, която е

единствено благосклонно настроена към справедливите ни стремежи. Своеобразно признание на българската национална кауза е един интересен факт — независимо че България е съюзник на хитлеристка Германия през Втората световна война, връщането на Южна Добруджа през 1940 г. не е оспорвано от страните победителки.

След войната територията на България окончателно остава 111 хил. km². През последните 50 години обаче ПГП на страната търпи значителни качествени промени. В Ялта, Техеран и Потсдам на България е отредено да бъде в съветската зона на влияние. В условията на разделената от идеологически блокове Европа България е въввлечена в глобалното геополитическо противопоставяне на Изтока със Запада (под формата на членство във Варшавския договор и СИВ). След разпадането на социалистическата система България е без гаранции за националната си сигурност. Страната ни продължава да е пресечна точка на множество чужди интереси, обусловени от нейното геополитическо положение. Важно условие за осъществяването на добре балансирана външна политика е състоянието на вътрешнополитическия живот. По въпросите на националната сигурност трябва да се установи траен вътрешнополитически консенсус.

Етно-конфесионално географско положение. Български национален въпрос. От съществено значение при комплексната оценка на ГП е оценката на етно-конфесионалното ГП. То може да се формулира като проекция на расите, народите и техните култури върху дадено геопространство. Етно-конфесионалното ГП е относително динамична, променлива във времето и пространството категория. Според Г у м и л е в (1993) завинаги закрепени към даден народ територии не съществуват. На всеки етнос е отреден исторически срок, в рамките на който неговото геопространство може и да се измени. Необходимо е да се добави, че съвременните държави възникват при вече териториално формирала се мозайка от етноси със специфичните за всеки един от тях религиозни вярвания.

Създаването на българския етнос и обособяването на българската нация са резултат от множество фактори, свързани със специфичното етническо, културно и политическо развитие на Евразия.

Населението на България претърпява значителни етнически трансформации. До падането под турско робство главна роля в този процес според времето на заселване играят траките, елините, римляните, славяните, прабългарите, както и представителите на десетки номадски племена. За последвалата консолидация на главните етнически елементи огромна роля имат покръстванията, славянобългарската писменост, общите външнополитически и военни интереси, вътрешният пазар и пр. Особено място сред факторите за етническия облик, териториалния обхват и съдбата на българската диаспора има турското робство. Този период от развитието на България изиграва решаваща роля за самосъзнанието, бита и езика на българите. Освен това по време на турското робство в България се преселват компактни групи турско население, както и татари, юруци, черкези, цигани, евреи и др. Тежкият социално-икономически гнет и обезбългаряването, достигащи форми на геноцид, изиграват ролята на мощен катализатор за етническото обособяване на българското население в рамките на огромната Турска империя. Възраждането маркира прехода към нов етап от развитието на българския етнос — формирането на българската нация. Освен от основния етнос нацията се изгражда и от по-малки етнически групи, съхраняващи своята самобитност.

Българската национална идея възниква по време на Възраждането и е насочена към обединение на българите в самостоятелна държава. По различни оценки населението, живеещо на територията на Българската екзархия през първата половина на XIX в., е между 5 и 8 млн. души, като в този брой се включват и значителни маси небългарско население. Само българите през този период се оценяват на около 2,5—5,5 млн. души. Значителната разлика между отделните изследователи може да се обясни с големия и разпокъсан по периферията ареал на българското население на Балканите — от Охридското езеро и Егейското крайбрежие до Северна Добруджа и от Тимошко и Моравско до Източна Тракия.

За осъществяването на националната кауза българите дават стотици хиляди жертви. За съжаление нихилистичната външна политика на страната в периода 1944—1989 г. значително намали шансовете за културно и политическо съхраняване на българския етнос извън пределите на страната. Днес зад граница живеят около 4,5 млн. българи. Повечето от тях населяват съседните държави, както и компактни райони в географските области Бесарабия, Таврия, Крим и Средна Азия. По икономически и политически причини в началото на нашия век започва емиграция на българско население към Германия, Австрия, Унгария, Чехия. Днес големи български имигрантски колонии са се формирали в САЩ, Канада, Аржентина и Австралия. Трябва обаче да се отбележи, че значителна част от българите, живеещи извън границите на страната, вече са денационализирани. Необходима е цялостна външнополитическа концепция, защитаваща правата на българите зад граница и създаваща условия за завръщане в Родината на тези, които желаят това. Важен аспект на Българския национален въпрос е съхраняването на етническата и религиозната толерантност в страната в контекста на общоевропейските интеграционни процеси. България с право може да се гордее, че в това отношение е пример за много държави в Югоизточна Европа.

Военно географско положение. То е един от главните индикатори на политико-географското и геополитическото положение и е в пряка зависимост от природното и икономическото ГП. Изразява отношението между военния потенциал на страните, техните природни дадености от гледна точка на воденето на военни действия, средствата, отделяни за военни нужди, блоковите съюзни отношения и външните гаранции за националната сигурност на държавата. Исторически България често е изпитвала динамичните промени в нейното военно ГП. В различните периоди военната мощ на нейната армия търпи значителни промени, свързани с променящата се политическа конюнктура. Днес страната ни разполага с около 100-хилядна армия, брой, който е отражение на негативните демографски процеси и стагнацията в икономиката. В резултат от политиката на омиротворяване на континента през последните години се провежда и значително съкращаване на военната техника в нашата армия. Това предизвиква някои опасения за намаляване гаранциите за военната сигурност на България на фона на събитията в бивша Югославия и увеличаващата се военна мощ на южните ни съседки — членки на НАТО. По-конкретни данни за непосредственото военно обкръжение на България на Балканите са представени в таблица 2. Общото превъзходство на съседните страни по брой на военнослужещите е над 12 пъти, по брой на артилерията — 6,5 пъти, на танковете — 5,5 пъти, бронетранспортърите — 3,8 пъти, самолетите — 3,1 пъти. Тези данни не трябва да се тълкуват едностранно, но са важна основа за провеждането на задълбочени военностратегически анализи при формулирането на българската национална доктрина. В началото на XXI в. България

Т а б л и ц а 2
Основни количествени и качествени показатели за военната мощ
на страните-съседни от първи ранг

Страни	Военни разходи — млн. дол.	Военно- служещи	Танкове	Броне- транс- портьори	Арти- лерия	Само- лети
Турция	6600	640000	3500	2400	3200	380
Румъния	930	230000	1843	2360	3500	450
Гърция	3410	159300	2482	2100	2100	475
СРЮ	1000	126500	1000	1100	1600	180
България	440	101900	1600	2100	2000	330
Македония	35	10400	10	12	35	—

Съставена по: SIPRY YEARBOOK, 1996.

най-вероятно ще разполага с около 60—70-хилядна, предимно наемна армия, чиито невоенни функции ще нарастват. Членството в НАТО до голяма степен би гарантирало националната ни сигурност в процеса на значителни геополитически трансформации в световен, европейски и балкански мащаб.

От значение при оценката на съвременното военно ГП на България днес е нейният военнопromишлен потенциал и разходите за въоръжение. За периода 1985—1989 г. България е внесла оръжие на стойност 3,6 млрд. долара (1,4 % от световния внос), като по този показател тя е на 22-о място в света и на Балканите отстъпва само на Турция (4 млрд. долара — 19-о място в света). През 1991—1995 г. страната ни е изнесла оръжие за около 120 млн. долара, което съставлява едва около 0,01 % от световния износ и я нарежда сред първите 30 страни-износителки в света. Същевременно за нуждите на българската армия е внесена военна техника с над 5 пъти по-голяма стойност — 630 млн. долара (0,5 % от световния внос). През същия период доставките на оръжие само в двете ни южни съседки възлиза на 13,3 млрд. долара, което съставлява около 11,5 % от световния внос. По този показател Турция е на първо, а Гърция на пето място в света (SIPRY..., 1996).

ЕКОЛОГОГЕОГРАФСКО ПОЛОЖЕНИЕ

В края на XX век все по-голяма значимост придобива екологичното ГП. То се определя главно от негативното въздействие върху дадена страна, изразяващо се чрез обема на трансграничния пренос на замърсяващи вещества при движението на атмосферните маси, течащата вода и др. От значение при оценката на екологичното ГП на дадено пространство е разполагането на ядрили или други опасни обекти, чието въздействие е потенциално, но създава поводи за значителни междудържавни конфликти. България има сравнително изгодно екологично ГП. Това се обуславя преди всичко от факта, че основният вододел на Балканския полуостров е разположен на територията на България. Това предопределя нейния висок „експортен“ за сметка на ниския „импортен“ екологичен потенциал по отношение на замърсяването на водите. От политическа гледна точка това предизвиква протести от страна на Гърция и Турция, където протичат долните течения на вече замърсени на българска територия реки, като Струма, Места, Арда, Марица и Тунджа. По отношение на атмосферното замърсяване България не лежи на главните пътища на движе-

ние на въздушните маси, замърсени в Централна и Северозападна Европа (Русев, 1997). Главни замърсители на България в не особено големи количества са републиките от бивша Югославия и Италия. Основен „вносител“ на замърсени въздушни маси от България е Турция. „Благоприятно“ засега от международна гледна точка, поради неясния екологичен статут на Черно море, е отнасянето на значителна част от замърсяващите въздуха вещества в източна посока. Типичен пример за въздействието на екологичното ГП върху междудържавните отношения са локалните конфликти, свързани със замърсяването на българските дунавски градове (Видин, Никопол, Свищов, Русе, Силистра) от страна на румънски предприятия. По всяка вероятност тези и други проблеми (например АЕЦ „Черна вода“ и „Козлодуй“) ще се превърнат в един от първостепенните фактори при развитието на българо-румънските отношения, а проблемите на трансграничното замърсяване на реките — в крайгълен камък на отношенията ни с нашите южни съседи.

В регионален и глобален мащаб екологичното ГП може да се измерва и чрез относителния дял на страната в замърсяването на атмосфера. През 1980 г. България дава 1,98 % от емисиите на SO_2 в Европа (The state..., 1989). През 1993 г. абсолютният обем на тези емисии намалява с около 31 %, но поради по-бавните темпове на този процес в сравнение с повечето европейски страни, дялът на България се увеличава на 4,88 % (Strategies and..., 1995). По този показател страната ѝ превъзхожда Австрия, Дания, Финландия, Норвегия и Швейцария, взети заедно, близо 2,5 пъти. През 1989 г. България е на 28-о място сред страните в света по промишлени емисии на CO_2 , което съставлява 0,51 % от световните. За периода 1983—1992 г. обемът на тези емисии намалява от 24 на 15 млн. t (Statistical..., 1996). В средата на 90-те години дялът на България в световното въглеродно замърсяване е 0,49 %. България има значително по-голям принос в световното замърсяване на атмосферата в сравнение с нейния дял спрямо БВП, населението на света и земната суша (табл. 1). Освен това според Глазовски и (1992) България заема 46-о място в света по степен на ресурсоемкост на икономиката.

ГЕОПОЛИТИЧЕСКО ПОЛОЖЕНИЕ И НАЦИОНАЛНАТА СИГУРНОСТ НА БЪЛГАРИЯ

Геополитическото положение на дадено пространство — територия, акватория или геотория (Алаев, 1983), трябва да се разглежда в качеството на неотменна част от ГП. Нещо повече, геополитическото положение на което и да е социално-икономически и културно-политически организирано пространство представлява най-концептуалната и най-динамичната подкатегория на ГП, фокусираща в себе си влиянието на всички географски фактори — природни, икономически и политически. Характеристиката на геополитическото положение се изразява чрез комплексната оценка на природно-ресурсния потенциал, геодемографската ситуация, социално-икономическите особености, историческата традиция и съвременните културно-политически реалности на фона на обкръжаващото я пространство.

Според Карастоянов (1997) „България е „средецът“, сърцевината или, ако се приеме тезата на Макиндер, „хартландът“ на Балканския полуостров“. Трябва обаче да се посочи, че от началото на века, когато за пръв път са формулирани подобни идеи, до днес геополитическата ситуация в света, Европа и на Балканския полуостров се променя значително. Днес едва ли може

толкова еднозначно и категорично да се посочва един единствен „средец“ или „хартланд“ в Балканския геополитически възел. В зависимост от критериите за оценка на Балканите могат да се посочат поне четири значими геополитически „стожера“. Действително, в транспортно-търговско отношение първостепенното значение на България е неоспоримо. В етно-конфесионално отношение обаче възелът от проблеми се свързва с Босна и Херцеговина. Допълнителна тежест на това геопространство придават значителните хидроресурси, които според Д и м и т р о в (1996) са около 15 % от хидроресурсите на балканските страни. Третото геопространство, което може да претендира за висока геополитическа тежест, е Македония. Именно това невралгично пространство визира Р а д е в (1924), когато първи употребява понятието „средец“. Четвъртото и може би най-важното геополитическо ядро в Балканския геополитически възел е Турция. Геополитическото ѝ значение се допълва от няколко фактора: 1) контролът над Проливите и най-използвания мост между Европа и Азия; 2) непосредствената близост до геополитически възли като Кавказкия, Средноазиатския и Близкоизточния; 3) членството в НАТО и военнополитическото покровителство от страна на САЩ.

Конкретно за България при оценката на геополитическото ѝ положение трябва да се включват и такива процеси като външните политически отношения на страната в глобален и регионален план, отношението на суперсилите към Балканския геополитически възел и мястото на България в него, интеграционните процеси в Европа и Балканите, решаването на Балгарския национален въпрос и др. От особено значение при комплексната оценка на геополитическото положение на България в рамките на Балканския полуостров е нейната непосредствена близост до Кавказкия геополитически възел, Проливите и нестабилната в политическо отношение бивша Югославия. Формирането на политическата карта на запад от нашите граници още не е завършило. Основание за това ни дава все още неясният международен статут на държави като Босна и Херцеговина, Македония и др.

Главен гарант за националната сигурност са държавата и нейните институции. Държавата и външната ѝ политика не могат да се разглеждат извън контекста на геополитическото положение. Конкретно негово изражение са границите, съседите, външната политика, участието в междудържавни военнополитически и икономически блокове и други. Неблагоприятното историко-политическо наследство тежи като огромно бреме върху външнополитическото поведение на съвременна България. Днес повече от всякога изборът на външнополитически ориентири трябва да бъде съобразен с тенденциите в еволюцията на света, в който живеем, да се опира върху познаването на основните закономерности на глобалното геополитическо противостоене, защото само добре балансираната геополитическа концепция е в състояние да защитава националните ни интереси в период на значителни трансформации на планетарното политическо пространство (Р у с е в, 1994).

В края на ХХ в. България е изправена пред избор на стратегия за гарантиране на националната сигурност. Пасивният вариант на този избор се нарича пълен неутралитет. Той означава пълен отказ от историческото минало, истина и справедливост за решаването на Балгарския национален въпрос. Това в значителна степен съвпада с интересите на нашите съседи. Другата крайна възможност е свързана с ново необмислено официално деклариране на нашите справедливи претенции за решаването на националния въпрос на всяка цена. Историята ни е дала добри уроци в това отношение. Очевидно и двата варианта са крайно нереалистични за националната ни кауза. Съществува оба-

че и трети вариант за външнополитическо поведение, който можем да формулираме като активен неутралитет (Русев, 1996 б). Той е свързан с умело поощряване на всеотнанително икономически, политически и военни контакти с едни страни и диференцирани добросъседски отношения с други. Същността на активния неутралитет се състои в създаването на благоприятни за държавата позиции при неизбежните бъдещи политически трансформации в нашия регион с оглед на справедливото решаване на съвременния (а не на исторически изчерпания) Български национален въпрос при отчитане на съвременните реалности в Балканския геополитически възел. Трудно е например да не се забележи все повече увеличаващата се геополитическа мощ на Турция, която се превръща в регионален икономически и военнополитически гигант. Друга реалност е все още незавършеният процес на формиране на новата политическа карта на запад от нашите граници.

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

ГП на България има огромно значение за социално-икономическото развитие на страната. Като цяло природното ГП е изключително благоприятно, като обуславя природноресурсен потенциал и стимулира неговото комплексно използване. Потенциално високи са и възможностите на нейното икономическо ГП. Изключително динамично се променя политическото ГП на страната. Една умела външна политика би могла да използва оптимално положителните характеристики на ГП на България и да смекчи някои негови отрицателни нюанси. Конкретно изражение на ГП са държавните граници на България. Днес сме свидетели на планетарни и континентални процеси, които биха могли да доведат до отмиране на „санитарните“ функции на политическите граници и да увеличат техните интегриращи социално-икономически възможности. Степента на усвоеност на държавните граници в наше време е мерило за зрелост на демократичните процеси на Балканите. Същевременно трябва да се има предвид, че перспективните позиции на България на Балканите, в Европа и света до голяма степен зависят от динамичните трансформации на политическото пространство в регионален и глобален мащаб. Само тяхното познаване може да даде възможност на днешния и утрешния политически елит на страната да предвижда превратностите на времето, в което живеем.

ЛИТЕРАТУРА

- Алаев, Э. Социально-экономическая география. Москва, 1983.
- Баранский, Н. Экономическая география. Экономическая картография. М., 1960.
- Батаклиев, Ив. Сравнителен преглед на политикогеографското положение на България. — Известия на БГД, кн. VII, 1937.
- Батаклиев, Ив. Обединението на българския народ и политикогеографското му положение. — Изв. на БГД, кн. VIII, 1940.
- Батаклиев, Ив. Географското единство на българските земи. — Изв. на БГД, кн. IX, 1941.
- Глазовский, Ф. Глобальные закономерности распределения ресурсоемкости экономики. — Изв. РАН, N 3, 1992.
- Гумилев, Л. Ритмы Евразии. Москва, 1993.
- Дакотов, В. Географското положение като системна категория. — В: Сборник от резюмета на изнесените доклади. V конгрес на географите в България. С., 1985.
- Димитров, Б. Геополитически аспекти на използването на водните ресурси на бивша Югославия. — Военен журнал, № 2, 1996.

- Д р о н ч и л о в, Кр. Политическата граница. — Год. СУ, ИФФ, 21, 1925, № 8.
- И ш и р к о в, А. Принос към етнографията на македонските славяни. С., 1907.
- К а р а с т о я н о в, Ст. и др. География на България. С., 1993.
- К а р а с т о я н о в, Ст. Политическа география. Геополитика. Геостратегия. С., 1997.
- М и н ц, А., В. П р е о б р а ж е н с к и й. Функция места и ее изменение. — Изв. АН СССР, сер. географическая, № 6, 1970.
- П о п о в, Вл. Центърът на територията и центърът на населението в България. — Проблеми на географията, кн. 2, 1989.
- Р а д е в, Ж. Географска и етнографска Македония (Средецът на Балканския полуостров). — Македонски преглед. Кн. II, 1924.
- Р у с е в, М. Анатомия на глобалното геополитическо противостоене. — Военен журнал, № 2, 1994.
- Р у с е в, М. Геополитическото положение на Турция. — Проблеми на географията, № 1, 1996 а.
- Р у с е в, М. Националната сигурност на България и съвременните българо-турски отношения. — Военен журнал, № 2, 1996 б.
- Р у с е в, М. Политикогеографски аспекти на геоекологичната взаимна зависимост между страните в Европа. — Год. на СУ „Св. Кл. Охридски“, кн. 2 — География, т. 88, 1997.
- Р у с е в, М. Индия и глобалните проблеми. — Год. на СУ „Св. Климент Охридски“, кн. 2 — География, т. 90, 1998.
- С а у ш к и н, Ю. Экономическая география: история, теория, методы, практика. М., 1973.
- Х р и с т о в, Т., Н. Д и м о в. Политическа география. С., 1991.
- Я р а н о в, Д. Беломорска Тракия и Приморска Македония. — Год. СУ, ИФФ, кн. XXXIV, т. 5, 1938.
- L a r k i n, R., G. P e t e r s. Dictionary of Concepts in Human Geography, 1983.
- x x x Human Development Report, Division of Public Affairs / UNDP, 6/10/ 1997.
- x x x Images economiques du monde 1995-96, 40^e Annee, Paris V^e, 1995.
- x x x SIPRY YEARBOOK, 1996.
- x x x Statistical Yearbook. Forty-first issue, New York, 1996.
- x x x Strategies and policies for air pollution abatement, New York and Geneva, 1995.
- x x x The state of transboundary air pollution: effects and control, New York, 1989.

СУ „ Св. Климент Охридски“

GEOGRAPHICAL LOCATION AND NATIONAL SECURITY OF BULGARIA

M. Roussev

(S u m m a r y)

Geographical location denotes the relationship between the geospaces on a local, regional and global scale. It is closely associated with Bulgaria's socio-economic and cultural-political development and is a major geopolitical factor which predetermines the destiny of the Bulgarian ethnos. Generally, the geographical situation of Bulgaria favours and promotes the complex utilization of its natural resource potential. The economic geographical situation in particular has also very good potentialities. Extremely dynamic are the changes in the political geographical position of the country. A reasonable foreign policy might take maximum advantage of the positive characteristics of Bulgaria's geographical location and mitigate some of its negative features. At the same time the future position of Bulgaria in the Balkans, in Europe and in the world largely depends on the dynamic transformations of political space at a regional and global level. The country's political elite of today and tomorrow can predict the ups and downs of the time we live in if only it gets familiar with them.